

Skjenkepraksiser i Trondheim og Kristiansand

Kristin Buvik, SIRUS

Skjenkesteders betydning for voldsomfang har vært i fokus i medier, blant politikere og i offentlig forvaltning. Forskning viser at vold forekommer forholdsvis ofte på eller like utenfor utesteder, og at det er en sammenheng mellom beruselsesnivå og aggresjonsnivå i barer. Noen typer skjenkesteder er mer belastet med vold enn andre (Graham & Homel, 2008). Uansvarlig skjenking kan bidra til at vold og aggresjon oppstår (Moore, Brennan, & Murphy, 2011). Fokus på skjenkepraksiser og skjenkenivå er derfor viktig for å forebygge alkoholrelatert vold og ordensforstyrrelser.

Kommunale beslutningstakere er opptatt av å begrense overskjenking, og mye godt forebyggende arbeid skjer i landets kommuner. SIRUS har mottatt flere henvendelser fra kommuner som ønsker å kartlegge skjenkepraksiser ved sine serveringssteder. Høsten 2014 tok henholdsvis Trondheim og Kristiansand kommune kontakt med SIRUS og ønsket å gjennomføre studier av skjenkenivået i sine kommuner.

Testkjøp er en metode for å studere skjenkepraksiser ved serveringssteder. Metoden går ut på at skuespillere opptrer beruset mens de bestiller øl på skjenkesteder. Hensikten er å skape en situasjon som skal føre til serveingsnekt. Metoden er benyttet mye internasjonalt (for en oversikt, se Gosselt, Hoof, Goverde, & Jong, 2013; Kurtze, Wollscheid, & Denison, 2014), spesielt i forbindelse med evalueringer av forebyggende tiltak rettet mot serveringsbransjen. I Norge har SIRUS, på oppdrag fra Helsedirektoratet, benyttet metoden i forbindelse med evalueringen av Ansvarlig vertskap i Trondheim (Buvik & Baklien, 2006) og i Bergen (Lauritzen & Baklien, 2007), samt i evalueringen av SALUTT i Oslo (Baklien & Buvik, 2014; Buvik & Baklien, 2012). Prosedyren og gjennomføringen er beskrevet inngående i de ovenfor nevnte SIRUS-rapportene.

I løpet av mars 2015 ble det gjennomført testkjøp i Trondheim og Kristiansand. Kommunene har ved hjelp av diverse tilskudd selv dekket omkostningene for datainnsamlingen, mens SIRUS har sikret at de har fulgt de samme prosedyrene og prinsippene som ved tidligere datainnsamlinger.

Gjennomføringen av testkjøpene i 2015 er den samme som er beskrevet fra tilsvarende studier i Trondheim (Buvik & Baklien, 2006), Bergen (Lauritzen & Baklien, 2007) og Oslo (Baklien & Buvik, 2014; Buvik & Baklien, 2012). Den samme forskergruppen har vært ansvarlig for datainnsamlingen, noe som sikrer kontinuitet. Det er benyttet fire skuespillere, to menn og to kvinner, som har god erfaring med tilsvarende oppdrag. En av skuespillerne deltok i datainnsamlingen i Trondheim i 2004 og 2006, mens de resterende tre skuespillerne har gjennomført testkjøp i Oslo i 2011, 2012 og 2013.

Dette notatet presenterer resultatene fra testkjøpene i Trondheim og Kristiansand våren 2015.

Utelivet i Trondheim

Resultatene fra tidligere gjennomførte testkjøp i Trondheim er oppsummert i SIRUS-rapport 4/2006 (Buvik & Baklien, 2006). Andelen overskjenking var 74 % i 2004 og 82 % i 2006. At en ikke kunne se en nedgang i andelen overskjenking etter implementering av Ansvarlig vertskap ble først og fremst tilskrevet at tiltakene ikke var tilstrekkelig implementert.

I følge Trondheim kommune har det skjedd mye med utelivet i Trondheim siden skjenkepraksisene ble studert forrige gang. Kommunen ønsket derfor en ny studie for å se om skjenkepraksisene hadde endret seg til det bedre. Trondheim kommune¹ har 250 skjenkebevillinger, et relativt stabilt antall siden 2006. Kommunen har ansatt 14 skjenkekontrollører som jobber på oppdragskontrakt fra kommunen. Etter initiativ fra bransjen ble det opprettet et prikkssystem 1. januar 2013.

Overtredelsene er delt i fire kategorier basert på en vurdering av alvorlighetsgrad. Tildeling av åtte prikker i løpet av 12 måneder medfører inndragning av skjenkebevilling i to uker. Enkelte brudd innebærer åtte prikker og tre ukers inndragelse ved første gangs overtredelse; skjenking til person som er åpenbart påvirket av rusmidler, salg eller skjenking til mindreårige og grove brudd på vedtatt salgs-, skjenke- eller konsumtid. Ved særlig klanderverdige forhold økes inndragningsperioden til fire uker. I 2014 ble det gjennomført 1192 skjenkekontroller, og det ble avdekket overtredelser som medførte prikktildeling ved 70 kontroller. Det ble vedtatt tre inndragninger i 2014, mens ytterligere tre inndragninger er varslet (sakene er utsatt på grunn av bevissituasjonen). I følge juridisk rådgiver ved Eierskapsenheten i Trondheim kommune er følgende tiltak iverksatt etter 2006:

- I 2008 ble skjenketiden redusert fra 03.00 til 02.00.
- Det er innført tak på antall skjenkesteder i det området av sentrum der det er stor tetthet av nattklubber.
- Trondheim kommune har i samarbeid med politiet arrangert kurs i Ansvarlig vertskap siden 2011.
- Det er økt grad av synlig politi, både ute på gata og inne på skjenkestedene.
- Kommunen har økt dialog med bransjen, blant annet gjennom å avholde møter hvor NHO, politiet, kommunen og bransjerepresentanter kan diskutere problemstillinger.
- Det er opprettet en utelivsparole i regi av politiet. Parolen holdes på politistasjonen fredag kveld når politiet «setter agendaen» for sine patruljer. Dørvaktene fra utestedene inviteres slik at felles problemstillinger kan diskuteres, og at politiet og bransjen kan samarbeide om disse.

¹ Opplysningene om Trondheim kommune er oppgitt på e-post fra jurist ved Eierskapsenheten i Trondheim kommune i perioden september 2014 – mars 2015.

- Kommunen besøker utestedene på kvelds- og nattestid for å «hilse på» og høre hvordan det går. Dette kommer i tillegg til den alminnelige skjenkekontrollen. Dialog og veiledning utføres ikke av kontrollørene, men av administrasjonen.
- Det er utarbeidet et felles mål for bransjen og kommunen som skal inntas i en rusmiddelpolitisk handlingsplan som er under utarbeiding i kommunen. Mål: "Sammen skal vi arbeide for at Trondheim skal være en trygg og attraktiv utelivsby for publikum og for ansatte på byens utesteder. Det skal legges til rette for forutsigbare og gode rammevilkår for bevillingshaverne."
- Det er tverrpolitisk enighet om at en bevilling skal være «lett å miste», noe som medfører inndragning i tre uker ved første gangs overtredelse. Overtredelser har konsekvent medført inndragning.

Testkjøp i Trondheim

Det ble gjennomført 57 testkjøp ved 44 serveringssteder i Midtbyen, på Solsiden og på Bakklandet i Trondheim en fredag og en lørdag i mars 2015. Testkjøpene ble foretatt mellom klokka 21.30 og 02.00, og det er tilfeldig hvilke utesteder som fikk to besøk. En forsker fra SIRUS deltok som observatør ved 9 av besøkene. Skuespillerne oppsøkte skjenkestedene parvis og fylte ut et registreringsskjema etter hvert besøk. Resultatene er analysert av forskere ved SIRUS. En tredjedel av testkjøpene ble gjennomført av to kvinnelige skuespillere, en tredjedel av to mannlige skuespillere og en tredjedel av blandet par. Skuespillerne møtte en ordensvakt ved 66 % av besøkene. Det ble registrert at det var kø i baren ved 45 % av besøkene, og at lokalet var fullt ved 38 % av besøkene. Dette tyder på at det var travelt på mange av skjenkestedene som ble besøkt av skuespillerne. Beruselsesnivået blant gjestene ble karakterisert som «høyt» ved 45 % av besøkene. Ved 56 % av tilfellene ble kjøpsforsøket foretatt med en kvinnelig bartender. Nedenfor gjengis et eksempel fra en av observasjonene².

Det er fredag kveld, klokka er litt over elleve. Vi har besøkt flere steder, og det ser ut til å være mye folk ute. Vi går forbi vaktene og inn på utestedet. Det spilles ganske lav musikk og lokalet er godt opplyst. De fleste bordene er opptatt. Vi setter oss i baren hvor det er to bartendere på jobb, en kvinne og en mann. Flere gjester i lokalet er åpenbart påvirket av alkohol. En mannlig gjest kommer til baren der vi sitter. Han dulter borti oss. Han sjangler og må holde seg fast i bardisken for å klare å stå oppreist. Han snøvler bestillingen sin, roper til

² Serveringsstedene i denne studien er anonyme. I historien ovenfor er derfor kjennetegn ved serveringsstedet utelatt.

kameratene som sitter ved et bord lengre inn i lokalet. Da han får drinkene vil han ikke betale. Den kvinnelige bartenderen ser oppgitt ut. Gjesten snøvler frem at det er for dyrt. Den fulle skuespilleren kommer til baren omtrent samtidig. Han lener seg over disken og forsøker å klemme tappetårnet. Han er sløv i blikket, kaver med armene og snubler i det han prøver å sette seg på barkrakken. Både den mannlige og den kvinnelige bartenderen er mest opptatt av mannen som ikke vil betale. Kvinnen setter en øl på disken foran skuespilleren i det samme han har snøvlet at han skal ha en øl.

Denne situasjonen endte med servering. Det så ikke ut til at noen av bartenderne vurderte skuespilleren i det hele tatt. Det er mulig de hadde brukt mer tid på situasjonen dersom den andre fulle mannen ikke hadde vært kranglete ved bardisken samtidig. Selv om skuespilleren viser en rekke tegn på at han er åpenbart påvirket, er han ikke på langt nær så full som den andre gjesten i baren. Samlet viser resultatene av testkjøpene at skuespilleren som fremsto som åpenbart påvirket fikk servering ved 84 % av kjøpsforsøkene.

Utelivet i Kristiansand

Kristiansand er en mindre by enn Trondheim, og har følgelig færre skjenkesteder. I følge opplysninger fra Servicetorget, bevilling (tidligere Kontor for skjenkesaker) i Kristiansand kommune har kommunen 85 skjenkebevillinger. Kommunen har ansatt 9 skjenkekontrollører som gjennomførte 287 skjenkekontroller i 2014. I et bystyrevedtak fra juni 2013 ble det besluttet å starte opp et toårig prøveprosjekt med navnet «Ansvarlig Alkoholhåndtering i Kristiansand» (AAHK). Følgende fremgikk i sammendraget til saksfremstillingen i bystyrevedtaket av 05.06.13 (sak 69/13):

Kristiansand kommune, sammen med skjenkebransjen, politiet og arbeidstilsynet, ønsker å innføre en ny satsning etter modell fra STAD prosjektet i Stockholm. Dette er ny måte å tenke på i forhold til hvordan kommunen håndterer sin skjenkepolitikk. Det innebærer et større fokus på dialog med bransjen og andre offentlige aktører som politiet og arbeidstilsynet. Den enkelte bevillingshaver forplikter seg også til å bidra til opplæring av egne ansatte og utvikle en bevissthet rundt egen alkoholpolicy. Kommunens kontrollvirksomhet dreies mot en mer dialogbasert kontrollvirksomhet.

Serveringsstedene ble invitert til å delta i prosjektet, og samtlige serveringssteder i sentrum (bortsett fra to) er nå med på den nye ordningen. Kommunen har gjennomført en midtveisvurdering av elementene i AAHK. Rapporten konkluderer med at samarbeidet mellom aktørene har blitt bedre. Kommunen arrangerer to kurs i Ansvarlig alkoholhåndtering hvert år. Den nye metoden for

gjennomføring av kontroller er bygget på dialog «der og da». Det innebærer at straks kontrollørene oppdager forhold som de mener det er grunnlag for å drøfte, blir ansatte ved skjenkestedet kontaktet. Dette innebærer at det ikke utdeles prikker og at kommunen heller ikke inndrar skjenkebevillinger (Kristiansand.kommune.no, 2015). Kommunen opplever selv at den nye metoden fungerer godt.

Det er tidligere ikke gjennomført studier av skjenkenivået i Kristiansand. En enkelt måling kan selvsagt ikke gi mye informasjon, men målingen kan brukes som et utgangspunkt for videre studier av skjenkepraksiser i Kristiansand. Dessuten ønsket kommunen å sammenlikne seg med andre norske kommuner.

Testkjøp i Kristiansand

Totalt ble det gjennomført 51 testkjøp ved 21 ulike skjenkesteder. Samtlige skjenkesteder fikk to besøk av skuespillerne, et tilfeldig utvalg skjenkesteder fikk tre besøk. Testkjøpene ble gjennomført en fredag og en lørdag i mars fra klokka 21.30 til 02.00. Skuespillerne oppsøkte skjenkestedene parvis og fylte ut et registrerings skjema etter hvert besøk. En forsker fra SIRUS, sammen med juridisk rådgiver fra Eierskapsenheten i Trondheim kommune, deltok som observatører ved 6 av besøkene. Resultatene er analysert av forskere ved SIRUS. Nedenfor gjengis en situasjon vi observerte:

Den fulle skuespilleren sjangler mot baren og må holde seg fast i veggen ved siden av baren. Hun bruker veldig lang tid på å få av seg skjerfet. Hver gang hun tror hun har fått det av, snurrer hun det feil vei, og så har hun tatt det på igjen. Hun vekker oppsikt blant de andre gjestene. Bartenderen ser på henne, men går ikke bort til henne. Når hun endelig får av seg skjerfet er håret blitt veldig bustete. Det henger foran ansiktet hennes, uten at hun gjør noen forsøk på å ta det vekk. Hun lener hodet ned mot baren mens hun prøver å se opp. Det ser ut som at tyngdekraften jobber mot henne. Hun snøvler at hun skal ha en øl, bartenderen snur seg bort og smiler oppgitt før hun gir henne en øl.

En tredjedel av testkjøpene ble gjennomført av to kvinnelige skuespillere, en tredjedel av to mannlige skuespillere og en tredjedel av blandet par. Tre av fire skjenkesteder hadde dørvakt. Ved 28 % av besøkene ble det registrert at skjenkestedet var «fullt», mens 44 % av besøkene ble foretatt på skjenkesteder som var «halvfulle». Beruselsesnivået blant gjestene ble registrert som «høyt» ved 42 % av stedene, «middels» ved 42 % av stedene og «lavt» ved 16 % av stedene. Det var omtrent like mange mannlige (52 %) og kvinnelige bartendere. Ved 80 % av kjøpsforsøkene fikk skuespilleren som spilte beruset servering.

Lett å kjøpe øl når en fremstår som åpenbart påvirket

Resultatene fra testkjøpene i Trondheim og Kristiansand viser at det ser ut som at det er lett å få kjøpt øl ved serveringsstedene som ble besøkt selv om en viser tydelige tegn på åpenbar påvirkning. Vi har tidligere diskutert årsaken til den høye andelen overskjenking. En av årsakene kan være vanskelige arbeidsforhold for bartenderene. Skjenkesituasjonen vil ofte være preget av at bartender har begrensede muligheter til å vurdere gjestenes beruselsesnivå på grunn av kø ved baren, trengsel i lokalet, dårlige lysforhold og høy musikk (Buvik, 2013). En ny studie som har analysert 425 testkjøp (Buvik & Rossow, 2015) viser at det er større sjanse for at skuespillere får servering dersom det er høyt musikkvolum, lavt lysnivå og høy beruselse blant andre gjester. Ved slike forhold kan det være vanskelig for bartender å vurdere gjestenes beruselsesnivå. Men studien viser også at selv under optimale forhold (lav musikk, god belysning og lavt beruselsesnivå blant andre gjester), ender tre av fire testkjøp med servering. Dårlige arbeidsforhold kan ikke forklare den høye andelen overskjenking alene.

I tillegg har vi pekt på kulturelle forklaringer som tar utgangspunkt i at bartenderene er påvirket av en drikkekultur med liberale normer for beruselse, og denne sosiale konteksten påvirker interaksjonen med gjestene. Terskelen for hva som oppfattes som beruselse kan heves når man omgås berusede gjester daglig (Baklien & Buvik, 2014; Buvik & Baklien, 2012). Flere andre studier har vist at ansatte i utelivsbransjen har høyt alkoholkonsum (Norström, Sundin, Müller, & Leifman, 2012). Conway and MacNeela (2012) forklarer det høye konsumet som et resultat av stress, lett tilgjengelig alkohol og liberale holdninger som oppfordrer til høyt forbruk. En amerikansk studie (Reiling & Nusbaumer, 2006) viser at bartenderer med høyt alkoholforbruk som ofte drikker seg beruset er mer tilbøyelige til å overskjenke gjester. På samme måte som gjestene, er ansatte i utelivsbransjen unge. Deltakelse i et sosialt miljø der både arbeidstid og fritid er preget av alkoholkonsum, kan bidra til å normalisere høyt alkoholforbruk og beruselse.

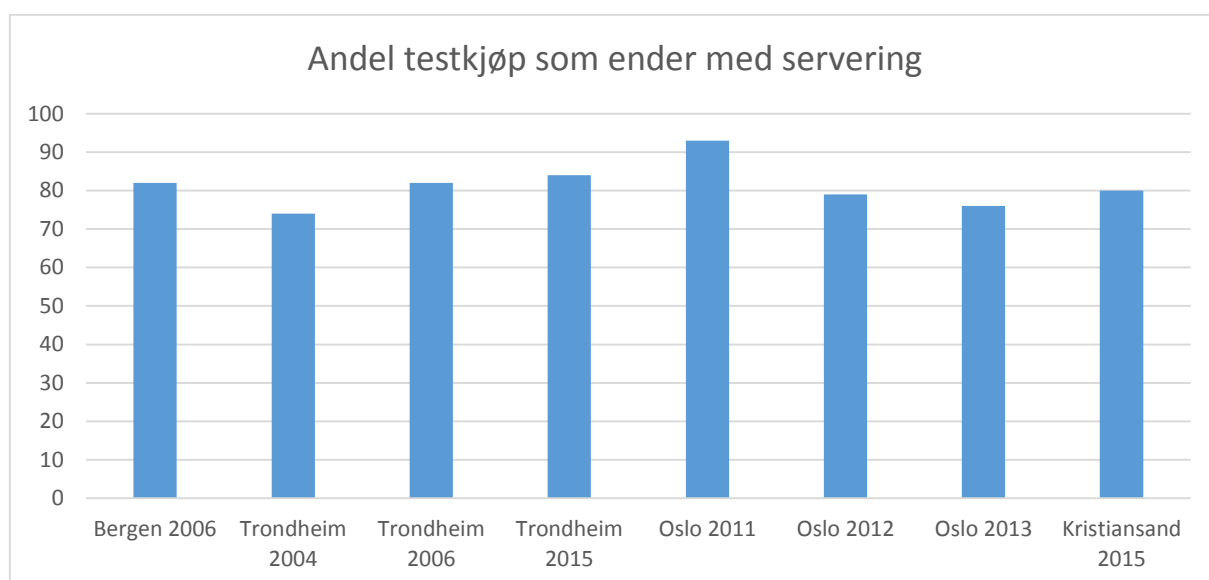
I tillegg har vi pekt på at bartenderer kan ha få intensiver til å følge alkoholloven. Bartendere ønsker å selge så mye som mulig, og disse interessene kan fort komme i konflikt med ansvarlig skjenking. Dessuten kan serveringsnekt være tidkrevende og det kan være mer effektivt å servere. Serveringsnekt kan føre til konflikt, noe bartenderen selvsagt ønsker å unngå (Buvik, 2013). Dersom bartenderer opplever at det er liten sjanse for at lovbrudd oppdages og sanksjoneres, kan det føre til at alkoholloven overholdes i liten grad. Manglende opplæring er også blitt skissert som en forklaring på overskjenking. Forskningsstiftelsen Fafo har undersøkt arbeidsforholdene i utelivsbransjen og

konkluderer med at en av fire som skjenker alkohol har ikke fått den opplæringen de skal ha i henhold til alkoholloven (Trygstad et al., 2014).

Presiseringer og forbehold

Før det trekkes alt for store konklusjoner av disse tallene, er det nødvendig med noen presiseringer og forbehold. Entusiastiske medarbeidere som jobber med skjenkebevillingene i kommunene hadde håp om å kunne dokumentere gode skjenkepraksiser. Slik ble det ikke. Selv om det var få serveringsnekt, kan det diskuteres om det er overraskende. De «dårlige» resultatene føyer seg inn i rekken av de tilsvarende testene som er gjennomført i Norge. Figuren viser at andelen overskjenking varierer mellom 74 % og 93 %.

Figur 1: Andel testkjøp som ender med servering. Prosent.

Den andre presiseringen innebærer en advarsel mot feiltolkninger. Studien viser at i en konstruert testsituasjon, som riktignok oppleves som virkelig av bartender, får den som framstår som åpenbart påvirket alkoholserving i de fleste tilfellene. Tallet betyr at lista legges høyt når det gjelder nekt på grunn av beruselse, men det betyr *ikke* at det er 84 % overskjenking i Trondheim og 80 % overskjenking i Kristiansand. Vi vet ikke, og vil neppe få vite, hvor stor del av gjestene på utestedene som framstår som like påvirket som våre testkjøpere når de kommer fram til disken. Da vi observerte, opplevde vi flere steder der beruselsesnivået var høyt, og der mye tydet på at skuespilleren slett ikke var den første som ble overskjenket i løpet av kvelden. Andre steder skilte skuespilleren seg ut ved å framstå som langt mer beruset enn andre i lokalet.

En tredje presisering er en advarsel mot generalisering. Vi har bare testet et utvalg av serveringsstedene i hver by, en tilfeldig kveld, på et tilfeldig tidspunkt. Begge kommunene har langt flere skjenkebevillinger. Vår studie gir ikke grunnlag for å si noe generelt om skjenkenivået på alle disse skjenkestedene. Vårt fokus var på de rene drikkestedene. Restauranter med bordservering er ikke inkludert.

En fjerde presisering er at disse tallene ikke viser at kommunene har mislyktes med sitt arbeid med skjenkestedene. Både Trondheim og Kristiansand kommune arbeider godt med alkoholpolitikken i kommunen. Resultatene fra denne studien gir en pekepinn på hvor stor andel av kjøpssituasjoner hvor kunden er så beruset at vedkommende etter alkoholloven ikke skulle fått kjøpt alkohol, likevel får kjøpt. For å få et mer helhetlig bilde på hvor vellykket skjenkepolitikken er med hensyn til å forebygge alkoholrelaterte skader og problemer, må en også se på andre kriterier, for eksempel voldsstatistikk.

Litteratur:

- Baklien, B., & Buvik, K. (2014). Oslo gjør utelivet tryggere. Evaluering av SALUTT [Oslo makes the nightlife safer. An evaluation of SALUTT] *SIRUS-rapport 3/2014* (Vol. 3). Oslo: Norwegian institute for alcohol and drug research.
- Buvik, K. (2013). How bartenders relate to intoxicated guests. *International Journal of Alcohol and Drug Research*, 2(2), 1-6.
- Buvik, K., & Baklien, B. (2006). Skal det være noe mer før vi stenger? Evaluering av Ansvarlig Vertskap i Trondheim [Anything more before we close? An evaluation of a server intervention program in Trondheim] *SIRUS-rapport 4/2006*. Oslo: Norwegian institute for alcohol and drug research.
- Buvik, K., & Baklien, B. (2012). *Fri flyt. Bartenderes møte med berusede gjester* [Free flow. Bartenders' interaction with intoxicated patrons]. *SIRUS-rapport 1/2012*. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Buvik, K., & Rossow, I. (2015). Factors associated with over-serving at drinking establishments. *Addiction*, 110, 602-609. doi: 10.1111/add.12843
- Conway, T., & MacNeela, P. (2012). A young person's game: immersion and distancing in bar work. *Psychology & Health*, 27(8), 971-989. doi: 10.1080/08870446.2011.637560
- Gosselt, J. F., Hoof, J. J., Goverde, M. M., & Jong, M. D. T. (2013). One more beer?: serving alcohol to pseudo-intoxicated guests in bars. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 37(7), 1213-1219.
- Graham, K., & Homel, R. (2008). *Raising the bar: Preventing aggression in and around bars, pubs and clubs*. Cullompton: Willan.
- Kristiansand.kommune.no. (2015) Retrieved 080415
- Kurtze, N., Wollscheid, S., & Denison, E. (2014). Effects of interventions to counter overserving, serving underage people, and alcohol-related harm/injuries linked to drinking venues. (Vol. 13). Oslo: Norwegian Knowledge Centre for the Health Services.
- Lauritzen, H. C., & Baklien, B. (2007). Overskjenking i Bergen: en oppfølgingsevaluering av Ansvarlig vertskap i Bergen [Over-serving in Bergen: an evaluation of a server intervention program] *SIRUS-rapport 5/2007*. Oslo: Norwegian institute for alcohol and drug research.
- Moore, S. C., Brennan, I., & Murphy, S. (2011). Predicting and measuring premises-level harm in the night-time economy. *Alcohol and Alcoholism*, 46(3), 357-363.
- Norström, T., Sundin, E., Müller, D., & Leifman, H. (2012). Hazardous drinking among restaurant workers. *Scandinavian Journal of Public Health*, 40(7), 591-595.
- Reiling, D. M., & Nusbaumer, M. R. (2006). When problem servers pour in problematic places: alcoholic beverage servers' willingness to serve patrons beyond intoxication. *Substance Use & Misuse*, 41(5), 653-668.
- Trygstad, S., Andersen, R., Hagen, I., Nergaard, K., Nicolaisen, H., & Steen, J. (2014). Arbeidsforhold i utelivsbransjen *Fafo-rapport* (Vol. 2). Oslo: FAFO.

